

Розвиток гнучкості як інтегральної характеристики особистості

Л. Н. Смалюс*, Н. В. Шавровська

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна

*Corresponding author. E-mail: smalyus@gmail.com

Paper received 06.04.2016; Accepted for publication 20.04.2016.

Анотація. Успішна діяльність фахівців психолого-педагогічної сфери залежить від їх професійних якостей. Особливу увагу слід приділити дослідженню гнучкості та ригідності психіки і поведінки. У статті розглянуто гнучкість як інтегральну характеристику особистості та описано методи її розвитку. Було проведено дослідження рівня гнучкості та розроблено методи і прийоми розвитку означеної характеристики. Для продуктивної професійної діяльності викладача доцільно враховувати рекомендації, дотримання яких має сприяти формуванню гнучкості мислення та поведінки педагогів.

Ключові слова: гнучкість, ригідність, гнучкість мислення, інтелектуальна гнучкість, гнучкість поведінки.

Динамічні процеси сучасного суспільства зумовили висування нових вимог до людини. Затребуваними якостями особистості стали цілеспрямованість, різносторонність, здатність до самовдосконалення. На цьому фоні викремлюються підвищені запити соціуму до фахівців психолого-педагогічних галузей освіти. Тобто, до тих спеціалістів, чия професійна діяльність спрямована на фахову підготовку молодого покоління професіоналів. Означена категорія фахівців повинна володіти високим рівнем компетентності, конкурентоспроможності, а також мати значний творчий потенціал для особистісного розвитку.

Окрім того, сучасне суспільно-політичне життя порушує ряд проблем, оптимальне вирішення яких можливе за активної участі психологів та педагогів. Спектр надання психолого-педагогічних послуг суттєво розширився, як і збільшилась кількість категорій осіб, які потребують їх допомоги. Тож, специфіка роботи психолога і педагога полягає в тому, що предметом діяльності є індивідуальність дитини чи дорослого. Інструментом професійної діяльності виступає власна особистість. Важливим у психолого-педагогічній діяльності є оптимальне врахування специфіки гармонійного розвитку юної особистості, динаміки вікових змін дорослого, психофізіологічних перетворень особи, яка перебувала у складних життєвих ситуаціях. Успішна діяльність фахівців психолого-педагогічного профілю, які працюють з різними категоріями дітей та дорослих, у значній мірі залежить від їх професійних якостей. Важливою умовою ефективної роботи є постійний саморозвиток фахівця. Особливу увагу, на нашу думку, необхідно приділили процесу фахової підготовки психологів та педагогів освітнього ступеня «магістр», зокрема, розвитку їх умінь і навичок самонавчання та самовиховання, особистісної психокорекції, участі в соціально-психологічних тренінгах різного спрямування; складанню програм самореалізації, саморозвитку.

Важливим об'єктом вивчення у психолого-педагогічній науці виступає власне особистість фахівця: його якості, тип мислення, характер підходу до реалізації професійних обов'язків. Особлива увага відводиться дослідженню гнучкості та ригідності психіки і поведінки.

На основі аналізу зарубіжної (Дж. Гілфорд, С. Рубеновиць, Л. Хаскелл, К. Шайє) та української (М. Й. Варій, Н. О. Менчинська) наукової літератури було виокремлено означені поняття у контексті якостей особистості, які в тій чи іншій мірі виступають

передумовою її професійного розвитку. *Гнучкість* – це психологічний феномен, який, виявляючись в умовах проблемних ситуацій, спонукає суб'єкта, що має досвід володіння розумовими операціями, перебудувати їх [2]. Вона виступає властивістю особистості адаптуватися до непередбачуваних змін, можливість зміни об'єкта, та використання його в новій ролі. Поняття, що позначає протилежні якості – «ригідність» – від латинського «твердий, заціпенілий» – риса особистості, яка виявляється у труднощах перебудови раніше вироблених стереотипів поведінки і діяльності чи в нездатності індивіда змінити програму діяльності відповідно до змін обставин, неспроможності до нової діяльності, стереотипності застосування сформованих операцій. Ригідність негативно впливає на поведінку людини в мінливому середовищі, знижує її адаптаційні можливості; виявляється в егоцентризмі, завищеній самооцінці, впертості і вузькості інтересів [5, 301-302].

Основну увагу представленої статті зосередимо на розгляді гнучкості як інтегральній характеристиці особистості та розглянемо форми та методи (прийоми) розвитку гнучкості у магістрів психологічних та педагогічних спеціальностей.

У вітчизняній психологічній літературі поняття гнучкості розглядають у двох аспектах: як особливість розумової діяльності – «гнучкість мислення» і як особистісну характеристику – «інтелектуальна гнучкість» [2]. *Гнучкість мислення* виражає процесуальну властивість інтелекту, яка забезпечує його операційну діяльність, що виявляється, з одного боку, в умінні перебудувувати, переоцінювати вже наявні способи дії, урізноманітнювати можливості його зміни, з іншого боку – у сприятливому виборі певної стратегії розв'язання завдання. *Інтелектуальна гнучкість* полягає у здатності швидко і без ускладнень переходити від одного класу явищ до іншого, а також у спроможності знаходити способи конструктивного розв'язання проблеми. До того ж, окремі дослідники зазначають, що інтелектуальна гнучкість у поєднанні з поведінковою гнучкістю утворює особистісно важливу конструкцію, яка зумовлює розмаїття і здатність до розумного ризику, а також адекватність та ефективність виявів особистості в діяльності й спілкуванні [2]. Саме ця властивість фахівця у галузі психології та педагогіки є важливою складовою його професійної компетенції. Передумовою освоєння зазначених характеристик, на нашу думку, є розвиток гнучкості мислення – як складової психологічного механізму формування професіоналізму особистості.

Для ефективного застосування методів і прийомів розвитку гнучкості мислення у процесі фахової підготовки доцільно виокремити його критерії. Так, дослідник Н. О. Менчинська виокремила такі вияви гнучкості мислення:

- підхід до завдання як до проблеми, доцільне варіювання способів дії;
- легкість перебудови знань або навичок та їхніх систем відповідно до змінених умов;
- здатність до переключення, або легкість переходу від одного способу дії до іншого.

Розробці методів і прийомів розвитку гнучкості мислення та їх застосуванню у навчальному процесі фахової підготовки студентів-магістрів психологічних і педагогічних спеціальностей передувало проведення дослідження. Воно включало діагностику рівня розвитку гнучкості у студентів, їх розуміння сутності означеного поняття та здатності до вияву гнучкості у навчальній і професійній діяльності. У дослідженні взяли участь 144 особи, віком з 18 до 49 років (бакалаври, магістри та здобувачі другої вищої освіти). Студентам було запропоновано тестову методику «Гнучкість психіки» та розроблено анкету, яка мала на меті виявити, що, на думку студентів, означає поняття «гнучкість» як особистісна характеристика, чи властива їм гнучкість та у яких сферах життя її проявляють, а також які позитивні і негативні сторони прояву гнучкості.

Проаналізувавши результати дослідження, було сформульовано висновки, щодо рівня розвитку гнучкості у майбутніх фахівців. Високий рівень гнучкості діагностовано у 18 % опитаних, середній рівень – у 39 %, достатній – у 23 % і низький – у 20 % студентів.

У ході проведеного анкетування було з'ясовано, що 46 % студентів вважають, що їм властива гнучкість, 51 % опитуваних – частково, і 3 % – гнучкість не властива. Порівнявши ці дані з попередніми значеннями, зауважимо, що у переважній кількості студентів досліджувана якість не розвинена на високому рівні.

За даними опитування, майбутні фахівці тлумачать гнучкість як:

- властивість, що дозволяє швидко адаптуватися до життя;
- здатність змінюватися під впливом обставин;
- здатність пристосовуватися до будь-якої ситуації;
- легкість та своєчасність вирішення поставлених задач;
- здатність розширяти та поглиблювати свої компетенції в усіх сферах життя;
- здатність змінювати свою точку зору відповідно до обставин;
- здатність ставити себе на місце іншої людини;
- уміння переорієнтуватися на іншу діяльність;
- уміння швидко адаптуватися до нових умов;
- можливість реагувати на ситуацію в різних варіантах;
- можливість пошуку різних шляхів виходу із ситуації;
- уміння швидко пропускати крізь себе інформацію і діяти відповідно до ситуації.

Досліджувані зазначили, що найчастіше намагаються проявляти гнучкість передусім у професійній діяльності, соціальній взаємодії і особистому житті.

Позитивними сторонами прояву гнучкості було визначено такі:

- стабільний психологічний стан, неупередженість, невразливість;
 - мобільність, адекватність реакцій, здатність швидко знайти вихід із ситуації;
 - багатоваріантність рішення, багатогранність знань та компетенцій;
 - покращення стосунків з оточуючими;
 - можливість бути непередбачуваним і цікавим для оточуючих;
 - широкий спектр соціальної взаємодії (можливість спілкування з будь-ким);
 - відхід від стереотипності мислення і поведінки;
 - швидка адаптація, комунікабельність, безконфліктність, соціальна активність.
- До негативних наслідків прояву гнучкості опитуваним було віднесено:
- неможливість відстоювання своєї позиції при необхідності;
 - неспроможність бути наполегливим у відстоюванні власної думки;
 - безхарактерність, слабкість характеру;
 - можна стати жертвою чужих маніпуляцій;
 - звичка поступатися власними потребами, не проявляти їх.

Проте, зазначені студентами негативні сторони можуть викликати суперечку щодо їх істинності. Тому ця сторона досліджуваної проблеми потребує детальнішого вивчення.

Узагальнюючи результати проведеного дослідження, зазначимо, що у навчальному процесі ВНЗ доцільно приділяти належну увагу розвитку гнучкості майбутніх фахівців. Визначаючи методи роботи, ми не можемо чітко розмежувати, в якій ситуації розвивається гнучкість мислення, інтелектуальна та поведінкова гнучкість. Тому організація навчального процесу у вищій школі має бути тісно пов'язана із розвитком гнучкості як інтегральної характеристики.

Розглянемо ряд навчальних прийомів, застосування яких у фаховій підготовці магістрів психологічних та педагогічних спеціальностей, сприятиме розвитку їх гнучкості. При цьому слід зауважити, що використання нижче зазначених методів і прийомів з одного боку – розвиває гнучкість викладача (педагога), який їх розробляє і творчо застосовує, з іншого – спонукає до розвитку гнучкості мислення та поведінки студента у ході освоєння навчального матеріалу.

1. Обов'язкове узагальнення навчального матеріалу у контексті цілісного бачення світу (акцент на формуванні світогляду).

2. Виконання певних правил, створення і засвоєння алгоритмів виконання навчальних завдань відповідно до змінених умов; складання алгоритму дій.

3. Використання нових методів викладу навчального матеріалу: проведення лекцій із навмисно сформульованими помилками; формулювання проблемних запитань; моделювання професійних ситуацій; проведення у навчанні експериментальних досліджень з неточно прогнозованими результатами.

4. Виконання творчих завдань, які не передбачають єдиного правильного варіанту рішення (пропонується виконувати самостійно, для одного студента, а

також працюючи у парі, в мінігрупах (3-4 особи).

5. Урізноманітнення форм навчальної діяльності: групова дискусія; робота з додатковою літературою; розробка науково-творчих проєктів; підготовка статей, виступів на мистецьку, літературну, духовну, політичну, медичну тематику.

6. Використання завдань, пов'язаних із проведенням експериментів (лабораторних, природних, формулюючих); постановка запитань (завдань)-провокацій.

7. Пошук шляхів виходу із певної ситуації (визначення причин та можливостей вирішення);

8. Застосування самоперевірки та взаємоперевірки студентами самостійних робіт на знання теоретичних положень; формулювання студентом аргументованої оцінки відповіді іншого.

9. Складання тестових завдань з теми (знання теоретичних положень);

10. Підготовка та проведення (або імпровізоване проведення) студентом навчального заняття (чи його фрагменту).

11. Вправління у відповідях на проблемні запитання з теми (розумові розминки).

12. Систематизація отриманих знань з теми, дисципліни.

13. Делегування відповідальності – студент перетворюється у викладача, бере на себе відповідальність у рамках навчального процесу – відбувається своєрідна зміна ролей, за рахунок чого отримується новий досвід практики.

14. Розширення критеріїв контролю знань: для розвитку гнучкості мислення студентів не варто оцінювати по загальноприйнятому шаблону (критерії оцінювання навчальних досягнень можуть пропонувати самі студенти).

15. Застосування специфічних заохочень серед студентів задля підкріплення їх впевненості у варіюванні способів дії.

16. Вчасне і адекватне реагування на прояви втоми у студента, запобігання втомлюваності у процесі активної навчальної діяльності; урізноманітнення форм навчальної діяльності задля попередження перевтоми.

Урізноманітнення та творчий підхід до використання зазначених методів і прийомів роботи у ході фахової підготовки підвищує рівень навчальної активності студентів, стимулює їх до самостійної навчальної діяльності та суттєво оптимізує розвиток інтелектуальної гнучкості та гнучкості поведінки. Проте, особливо важливою у розвитку гнучкості є мотивація та здатність самого студента розвивати у собі нові якості. Тому вважаємо за доцільне окрему увагу у фаховій підготовці приділити формуванню умінь і навичок саморозвитку – цілеспрямованої і систематичної роботи над своєю особистістю. Саморозвиток включає у себе процес особистісного та професійного самовдосконалення, коли людина на певних етапах свого розвитку починає усвідомлювати необхідність здійснення певних самозмін, переосмислює необхідність досягнення поставлених цілей. Саморозвиток, як і самовдосконалення майбутнього фахівця здійснюється через систему методів і прийомів самонавчання та самовиховання: самостійна (індивідуальна) робота, самопізнання (самовивчення), самопостереження, самосприйняття, самоменеджмент,

самостимулювання, самовплив, самоконтроль. Його реалізація відбувається певними етапами: від самоусвідомлення, цілепокладання, самопланування до практичної діяльності та самокорекції. Визначені методи самонавчання та самовиховання реалізуються через прийоми педагогічного впливу з метою формування професійних знань, умінь і навичок, розвитку необхідних особистісних і професійних якостей.

Таким чином, ми з'ясували основні компоненти *гнучкості*: гнучкість мислення, інтелектуальна гнучкість, гнучкість поведінки. Як інтегральна характеристика, що становить складову конкурентоспроможної особистості [4], гнучкість потребує зрілого осмислення та цілісного розвитку у навчальному процесі підготовки магістрів. Вирішенню означених завдань може сприяти гнучкість і самого викладача. Важливою є двосторонність: викладач застосовує методи та прийоми розвитку гнучкості у студентів, і водночас його педагогічна діяльність спонукає до саморозвитку власної гнучкості. Основними вимогами до професійних компетенцій викладача є знання вікових особливостей розвитку індивіда; власних індивідуально-психологічних характеристик; уміння застосовувати стандартні та нестандартні методи навчання у вищій школі. Тому викладачу доцільно певну увагу приділити розвитку таких професійних компетенцій:

- усвідомлене бажання навчати;
- толерантне ставлення до невизначеності;
- здатність до рефлексії, професійної рефлексії;
- навички партнерської взаємодії;
- мінімум оцінних суджень (оцінка лише дій);
- уникнення порівняння студентів між собою (лише сам із собою);
- терпляче ставлення до альтернативних точок зору;
- чітке розуміння мети власної діяльності;
- здатність подавати чітку інструкцію;
- здатність визнавати власну недосконалість та помилки;
- сміливість та почуття гумору;
- схильність до саморозвитку, самовдосконалення, самоактуалізації;
- здатність делегувати відповідальність;
- навички конструктивного вирішення складних ситуацій.

Для продуктивної професійної діяльності доцільно керуватися рекомендаціями, дотримання яких має сприяти формуванню гнучкості мислення та поведінки педагогів:

- враховуйте потреби сучасної молоді;
- проявляйте відкритості новому, обізнаність у новітніх світових досягненнях науки і техніки.
- демонструйте можливість використовувати нетрадиційні рішення в стандартних (аналогічних) ситуаціях;
- розширюйте можливість розумової розминки (застосовуйте розвиваючі технології);
- формуйте уміння конструктивного вирішення конфліктних ситуацій;
- переборюйте внутрішні перешкоди творчим проявом;

- утримуйтеся від оцінювання та осудження у процесі роботи;
- здійсніть час від часу «сторонній» погляд на себе;
- проявляйте гнучкість поведінки: у зміні методів роботи, зміні стилю поведінки; зміні стилю спілкування;
- запроваджуйте особистісно зорієнтовані моделі навчання і виховання;
- створіть ситуації вибору для студента, створюйте можливість робити самостійний крок, навіть якщо вам вибір не до вподоби;
- творіть самі;
- виявляйте повагу до особистої території, думки;
- заохочуйте досягнення у сферах діяльності, де студент не виявляє успіхів, тим самим стимулюючи особистісний розвиток;
- демонструйте можливості навчання, професії, життя;

– обов'язково використовуйте у професійній діяльності завдання, зорієнтовані на вирішення практичних задач, з можливістю висловити свої думки, бачення, обґрунтувати їх;

– заохочуйте вихід енергії, рухливості, емоційності через ігри, творчість, інсценування навчальних ситуацій;

– будьте терплячими до ідей, поважайте допитливість студента.

Процес формування професійної готовності викладача до роботи з молодим поколінням фахівців є досить тривалим та багатокомпонентним. Оскільки роль педагога полягає в можливості повноцінного розвитку особистісного потенціалу студента, активній просвітницькій роботі, тому особистісний саморозвиток вчителя в контексті вищезгаданих завдань набуває особливого значення і потребує подальшого детального дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абрамова Г. С. Алгоритм работы психолога со взрослыми. / Г. С. Абрамова. – М.: Академический проект: Гаудеамус, 2003. – 204 с.
2. Варій М. Й. Загальна психологія. Навчальний посібник, 2-ге видан., випр. і доп. / М.Й. Варій. – К.: «Центр учбової літератури», 2007. – 968 с.
3. Мечинская Н.А. Проблемы учения и умственного развития школьника: Избр. псих. труды / Н.А. Мечинская. – М.: Педагогика, 1989. – 224 с.
4. Митина Л.М. Психология развития конкурентоспособной личности / Л.М. Митина. – М.: Московский психолого-социальный институт; Воронеж: Модек, 2002.
5. Психологічна енциклопедія /Автор-упор. О. М. Степанов. – К.: Академвидав, 2006. – 424 с.
6. Шевандрин Н.Н. Психодиагностика, коррекция и развитие личности: Учеб. для студ. высш. учеб. завед.- 2-е изд. - М.: ВЛАДОС, 2002.

REFERENCES

1. Abramova, G.S. (2003). The algorithm of the psychologist with adults. Moscow: Gaudeamus [in Russian].
2. Varyi, M.Y. (2007). General Psychology. Tutorial. Kyiv: Center of educational literature [in Ukrainian].
3. Menchinska, N.A. (1989). Problems of learning and intellectual development of the student. Moscow: Pedagogika [in Russian].
4. Mitina, L.M. (2002). Psychology of competitive personality. Voronezh: Modek [in Russian].
5. Stepanov, O.M. (Eds). (2006). Psychological Encyclopedia. Kyiv: Akademvidav [in Ukrainian].
6. Shevadrin, N.N. (2002). Psychodiagnostics, correction and personal development. Moscow: VLADOS [in Russian].

Development of flexibility as an integral personality's characteristics

Smalyus L., Shavrovska N.

Abstract. The success of the professionals of psycho-pedagogical profile depends on their professional qualities. Particular attention should be paid to the study of flexibility and rigidity of mind and behavior. The article deals with flexibility as person's integral characteristic and the methods of its development are described. The attention paid to the researches of flexibility level as well as to the development of methods and techniques of this characteristic. For a productive professional activity of the teacher it is advisable to take into account the recommendations, compliance with which should contribute to the formation of the flexibility of their thinking and behavior.

Keywords: *flexibility, rigidity, flexibility of thinking, Intelligence flexibility, flexibility of behavior.*

Развитие гибкости как интегральной характеристики личности

Л. Н. Смалюс, Н. В. Шавровская

Аннотация. Успешная деятельность специалистов психолого-педагогического профиля зависит от их профессиональных качеств. Особое внимание следует уделить исследованию гибкости и ригидности психики и поведения. В статье рассмотрена гибкость как интегральная характеристика личности и описаны методы ее развития. Описаны исследования уровня гибкости и разработаны методы и приемы развития этой характеристики. Для продуктивной профессиональной деятельности преподавателя целесообразно учитывать рекомендации, соблюдение которых должно способствовать формированию гибкости мышления и поведения педагогов.

Ключевые слова: *гибкость, ригидность, гибкость мышления, интеллектуальная гибкость, гибкость поведения.*